

10. Чередниченко І.Г. Складнопідрядні речення в сучасній українській мові / І. Г. Чередниченко. – Чернівці, 1959.
11. Шмелёв А.Д. Парадоксы идентификации / А.Д. Шмелёв, Н.Д. Арутюнова // Тожество и подобие. Сравнение и идентификация: Сб. науч. тр. – М., 1990. – С. 33-51.
12. Bellert I. On the logico-semantic structure of utterances / I. Bellert. – Wrocław, etc. 1972.

Анотація. У статті описано складнопідрядні означальні речення з корелятом той. З'ясовано, що аналізовані речення виражають відношення ідентифікації та тотожності, оскільки обидва компоненти належать до конкретного об'єкта. Доведено, що необхідною умовою реалізації відношення ідентифікації є виділення певного об'єкта з ряду подібних.

Ключові слова: складнопідрядне означальне речення, відношення ідентифікації, відношення тотожності, референція.

Summary. Complex sentences with relation of identification are specific syntactic phenomenon which had not been entirely clear consistent interpretation in modern descriptions of complex sentence of the Ukrainian language. Although the analyzed sentences attracted the attention of many researchers, however, works on the syntax of complex sentences, classification description of this unit in the literature show that there is no their unambiguous definition. Questions of the means of expression of the relation of identification in language are interpreted in different ways. Due to the fact that complex sentences with relation of identification remain poorly understood and described, the aim of this work is a comprehensive analysis of these constructions of the modern Ukrainian language by semantic and communicative features. Linguistic works of scientists who has paid attention to the construction with the relation of identification are analyzed to achieve the aim of the study.

In considering approaches to the allocation of identifying expression in the linguistic literature, it was found that the differences in the approaches to the study of the analyzed units due to the understanding of a variety of categories: reference, relations of identity (identification) and the nature of the objects between which it can be installed.

It was established that the essence of sentences with the relation of identification is that they inform the addressee (listener) about the possibility of modifying the expression X, the referent of which is still unknown (at least so the speaker says) on the expression, referent which is supposed to be known.

Thus, in the identifying sentences we are talking about the identity of the different expressions in relation to the same subject of objective reality. Complex sentences with relation of identification are close to the relation of identity: both components refer to a specific object.

Key words: relation of identification, relation of identity, complex sentences, reference.

Отримано: 21.01.2015 р.

УДК 81'367:821.161.2С1/7.08

Андрухова Т.А.

ВСТАВНІ І ВСТАВЛЕНІ КОНСТРУКЦІЇ В ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ УЛАСА САМЧУКА

Модальність і композиційно-синтагматична структура художнього твору, разом з індивідуально-авторськими особливостями лексичного наповнення, складають ядро ідіостилу видатного художника слова Уласа Самчука. Модальність, у широкому значенні цього слова, означає відношення мовця до того, про що він повідомляє, або відношення змісту та способу висловленого до реальної чи ірреальної дійсності з метою викликати у співрозмовника потрібну реакцію: зацікавити, схвилювати, переконати його у будь-чому. Один із засобів вираження модального відношення мовця до висловленої ним думки віддзеркалений у творах У. Самчука особливими синтаксичними категоріями – вставними і вставленими компонентами.

Вставні синтаксичні конструкції (слова, словосполучення, речення) являють собою граматичні одиниці в структурі окремого речення, семантико-інтонаційні характеристики яких здатні виражати суб'єктивну модальність, певну інформативність й емоційність щодо характеру висловлювання [3, 101]. У модальній семантиці вставних компонентів вирішальну роль відіграє оцінна складова, яка значно увиразнює загальне ставлення мовця до висловлюваного.

Ф.І. Буслаєв вставні слова називав вставними реченнями, які утворилися із складнопідрядних речень. Д.М. Овсянико-Куликовський розширив поняття Ф.І. Буслаєва про вставні речен-

ня і виділені вставні слова, вставні вирази, вставні прислівники та інші обставинні вислови, а О.М. Пешковський – вставні слова і сполучення слів. В.В. Виноградов визначив, що вставні слова синтаксично не пов'язані з реченням і виражають ставлення мовця до висловленого.

Оскільки вставні слова і словосполучення не пов'язані з членами речення зв'язком узгодження, керування чи прилягання, їх визначають як компоненти, граматично не зв'язані з реченням [9, 166]. Проте окремі мовознавці не погоджуються з цією думкою. Наприклад, М.М. Шанський наголошував на обов'язковості вставних конструкцій у системі речення, а О.Г. Руднев доводив, що вставні слова – це члени речення. Є.В. Кротевиц називав зв'язок вставних слів з реченням включенням, а вставні слова – супутніми членами речення.

І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська під вставними словами, сполученнями і реченнями розуміють такі форми, які вводяться в речення на семантико-комунікативному рівні для вираження ставлення до повідомленого з погляду його ймовірності чи неймовірності, емоційної оцінки, ступеня звичайності, способу оформлення думок, активізації співрозмовника тощо [8, 378].

Процес дослідження відокремлених модальних одиниць та семантико-синтаксичний механізм їх функціонування в реченні пройшов чималий тернистий шлях. Актуальність нашої праці полягає в дослідженні особливостей синтаксичного навантаження вставних і вставлених конструкцій у реченні з урахуванням граматичних ідей письменника діаспори Уласа Самчука, які поєднують у собі граматику речення, синтаксис тексту та стилістику.

Мета статті – визначити граматичні та семантико-синтаксичні особливості вставних і вставлених компонентів у художній прозі Уласа Самчука.

Аналізуючи семантичну функцію вставних членів речення, спостерігаємо, що У.Самчук використовує їх або для вказівки на своє чи своїх героїв ставлення модального характеру (функція суб'єктивної модальності), або для додаткового зауваження до висловленої в реченні думки, наприклад: *Але скажу вам одверто і не знаю чому: сентименти я стратив, але коли побачив те місце – вірте – не вірте, завляв хвостом, як голодний Бровко на вигляд кістки* [7, 122]; *Між батьками з цього приводу почалась розмова, і вони, Богу дякувати, забули про «Володькові вибрики»* [4, 18]; *Людина, як не кажіть, за винятком хіба блощиць, найживучіша твар на землі, і ніяка чума, навіть марксизм, її не видушить* [7, 34]; *Володько, зрозуміло, першим збагнув становище, хоча він це мовчить* [4, 14]; *І він же, видно виразно, не українського накорення* [7, 21]; *Хай йому чистець, так тут за гарма-дарма чапіти* [4, 59].

Суб'єктно-модальні відношення в реченні письменник виражає граматичними засобами різних рівнів:

- морфології (словами, сполученням іменника з прийменником): *От, наприклад, кажуть тато, що по наших полях мають москалі маневри робити* [4, 17]; *На це якось нарвалась мати, ну і, звичайно, Володько дістав кілька плацунів* [4, 16]; *На щастя, на цьому й скінчилося* [4, 16]; *До речі, значно покращала погода, над Нью-Йорком повно сонця, по вчорашній зливі лиш приємне посвіжіння* [7, 280].
- синтаксису (словосполученням і реченням): *Бо я трохи, грішним ділом, залицяюсь з песимізмом* [7, 123]; *Такому чоловікові, само собою, всяк віру йме* [4, 59]; *Марія, видно, не має часу... Де ж той, у Бога, час навесні* [6, 70]; *Він глянув на ту долину, де, як оповідав недавно Омелько, скошено було польськими кулеметами пару десятків молодих, цвітучих синів України, на білий, вже оправлений, панський палац у зеленому парку й в межичасі міркував, яку б це помсту вибрати для того палацу* [5, 330]; *Залишається таки, було – не було, Райх, єдиний, абсолютно єдиний шлях до їх раю* [7, 36].

Вставні компоненти надають реченню чи окремим його членам, як головним, так і другорядним, додаткового відтінку. У художніх творах Уласа Самчука більшість вставних конструкцій відноситься до всього речення загалом, тобто вступає у синтаксичні відношення зі всією реченнєвою структурою: *Розуміється, де москалі, там і цар* [4, 17]; *Іван не відповів. Сказати по правді, він не дуже тим цікавився* [7, 94]; *Але народ, кажу вам, добрий, сердечний* [4, 102]; *Він ще, правда, не може ходити, але він може повзти на чотирьох, може переступати, опираючись на щось* [4, 103]; *Але все-таки Іванові, будь-що-будь, не хотілося коритися* [7, 344].

Значно менше потрапляємо у творах письменника на вставні члени речення, співвіднесені з окремим його членом: *І говорив Сашко з Вірою, як це не дивно, по-українськи* [7, 20]; *Він, мовляв, і так не знає, що ще з того виїде* [4, 53].

За допомогою нагромадження вставних виразів у мову персонажів чи загальноавторську оповідь Улас Самчук прагнув передати внутрішній стан, тривогу, радісне чи негативне хвилювання: *Здається, ви нічого не мали б проти бути, скажемо, співачкою і чарувати серця світу вашим малиновим голосом* [7, 35]; *Має він безліч свого зайняття. По-перше, знайомство з усіма, як мати каже, з дітворою, по-друге, обслідування цілого двору, будинків...* [4, 148]. Іноді автор, щоб

досягти піку емоційності, напруженості, підсилює нагромадження вставних одиниць ще й повторюваними компонентами: *Він був не лишень лядвїрт, але й філософ, який, скажете, німець не є філософом, ми з ним розмовились, і між тим він почав мову, що ми, мовляв, як він казав, «русен», не змогли як слід цю землю за господарити, як це прийнято в Європі, і що вони, як він казав, «дойче», прийшли сюди це направити* [7, 123].

На відміну від вставних компонентів речення, які використовуються для вираження модальних та суб'єктно-оцінних значень і зосереджені у внутрішньо-синтаксичній структурі речення, вставлені одиниці «виражають такі додаткові повідомлення чи побіжні асоціативні зауваження, які поповнюють, уточнюють, розвивають зміст висловлювання, вказуючи на якісь деталі чи нові факти, що не були передбачені в першій момент формування думки» [8, 396]. Бажання мовця повідомити щось, уточнити, доповнити, заперечити або підтвердити реалізується в процесі мовлення, порушуючи, розриваючи цілісність синтаксичних зв'язків речення. Наприклад: *Бувало, за турецької війни... Хм... (при цьому, як сидить, то обов'язково засовається на лаві, ногу на ногу залажить і голосно носом повітря втягає)* [4, 19]; *Це робот, машина. Підійшов, загорнув (живе – не живе) до звалу, там має стати Райх, Третій Райх...*[7, 33].

Основна функція вставних конструкцій у художньому тексті – передача додаткових відомостей, які, на думку автора, допоможуть читачеві краще зрозуміти зміст речення, відношення автора до подій, зображених у творі, уточнити місце і час дії, поведінку, міміку, жести, інтонацію героя тощо. За допомогою вставлених конструкцій у прозі Уласа Самчука виражаються обставини дії чи події, розкривається внутрішній світ героїв, їхній психічний стан, стосунки з навколишнім світом, людиною та світосприйняття, експлікуються емоції та ставлення автора до зображуваних подій та суб'єктів. Наприклад: *У сімдесят сьомім та восьмім роках. (Саме тоді ягнята пас, а зимою по злотому за день до машини в двір бігав). Хліба від м'ясиць бракувало* [4, 19]; *Проходжу ото коло вашого саду, і просто мене аж оскома бере... – починає Григорчук. (А це ж Матвієва слабка струна – садок. Ніби знає...)* [4, 22]; *Морда (це так прийнято там звати обличчя) кругла, червона, пухка...*[5, 43]; *Від п'ятої вечора до п'ятої ранку стан облоги, до того додались облоги, людей – винних-невинних – згортали з вулиць, скидали до ям Бабиного Яру, замачали силуети шибениць* [7, 30].

У творчому доробку Уласа Самчука подибуємо широку палітру вставлених конструкцій, виражених граматичними одиницями трьох рівнів: словами, словосполученнями і реченнями, як от: *Або Гнат стриножить свою брикливу жінку і вона сидітиме дома та працюватиме, або хай собі під (енергійно) три чорти вибирається з хати* [6, 62]; *Але останнього вечора перед своїм виходом купець ще раз розпалився, ще раз (і то зайвий) наплював Левові просто в його дурнуватощире, одверте, невинне обличчя* [5, 70]; *Прошу, як можете, сполучіть мене з фройляйн Людевік. Дякую! (мовчанка й чекання)* [5, 219]; *Дві рани – в плечі та в лівій підколінці – свідчать про це досить яскраво* [5, 343]; *Чарку налив щиро (від щирого серця), горілка переливається і хлюпається на настільник...* [4, 26]; *А цю непотріб подри, – тикнув він килтею (мав обтяті на правій руці пальці) на фотографії* [5, 413]; *За стіною брат Ольги й ще кілька його знайомих грають у карти – їх там четверо* [5, 172].

Для художнього стилю Уласа Самчука характерним є те, що вставленими можуть бути не лише слова, словосполучення і речення, а навіть надфразна єдність і цілий текст, причому інколи читач може втратити відчуття прочитаного в дужках, сприймаючи всю текстову побудову гармонійно та органічно настільки, що уявити собі цей текст без вставленої конструкції вже неможливо: *А сорти все які! Самі, можна сказати, найкращі: золоті, зелені та білі ренети. (Ці можуть довго лежати, гарно пахнуть і мають добрий збут. Особливо зелені ренети). Опісля це голки, цяківки червонобокі – солодкі, тарольки (ах, як пахнуть! А долежать часом до масляної). Виноградки. (Це не яблука, а щастя. Великі – півхунта кожне)* [4, 21]; *Певно, думаю, Казмірецева робота. (У нас тоді Казмірець страшний по пралісах шугав. По тридцяті крадених коней за одну ніч на Поділля переправляв. З самим приставом кумався, а стражники – то сам злодій. Всі в його банді були)* [5, 340].

Наймасштабніше вставлені конструкції в проаналізованих творах Уласа Самчука представлені вставленими реченнями, які приєднуються до основного висловлювання за допомогою:

- підрядних сполучників: *Повитягав усякої всячини на середину хати, понаставляв стільців, витягнув батькову шевську скриньку (бо Матвій і шевство знав. «Отак для своєї потреби»), наніс полін, дров і якусь, видно, фортецю будував* [4, 22]; *Він вирішив основне перемолоти все своє збіжжя (поки ще тримається погода), а тому мусить кликнути толоку до машини* [4, 51];
- сурядних сполучників: *У мене он (і він гордо показував свої широконосі тяжкі, на військовий зразок, чоботиська) – у мене он третій рік чобіт, а ще дивись...* [4, 20];

– безсполучникового зв'язку: *Швидко з місяця, не миючись і не витираючись, подерли обидва (Володько ледве висадив отого опецькуватого курдупеля) на найповнішу захисницю всіх покривджених дітей – їх найнедоступнішу фортецю – піч* [4, 15].

Нечасто, але все ж потрапляємо у творах Самчука на поширені вставні висловлювання, що набувають форми складного речення – складносурядного, складнопідрядного, безсполучникового чи, навіть, багатоконпонентного складного речення. Наприклад: *Мені огидли угодники Кремля, смердять здохлі догми, двадцять п'ять років «Дем'янова уха» – їж, або куля в потилицю* [7, 24]; *Прив'язав біля дверей, а сам заскочив до сторожки (сторожка отам, де тепер майстерня чеха Крофти була), щоб залишити шлеї* [5, 340]; *А Хведотисько (штанята йому все спадають на п'яти, бруднізна сорочка ворочком із заднього прорізу вилазить) і собі за ним тягнеться, та носом підшморгує, та щохвилини терпеливо сопляка рукавом по губах розмазує, від чого край рукава ніби шкірою облямовано* [4, 11]; *Зняв я шапку і перехрестився, та поволі почав рухатись, думаю, треба якось із того снігу вилізти, шукаю шапки, що десь злетіла... (Володько думає: і як він її зняв, коли вона злетіла?)* [4, 89]; *Цікаво, що саме в той день... (ще тоді затьма велика була; із сонця один бублик лишився, а небо ціле ніби хтось саджою вимастив) упокоївсь він* [5, 338].

Досить часто Улас Самчук використовує вставлені конструкції, в структурі яких є вставні одиниці. Ускладнені ними вставлення привносять певний модальний момент у семантику висловлювання [3, 134]. Наприклад: *Ноги свої, взуті в шпичасті, шеврові (яких він, між іншим, терпіти не міг) черевики, відложив на приставлений до ліжка стілець* [5, 429]; *Рано (а зрештою, хіба це було рано?) мився він занадто похапцем та сердито... бо спізнився на обід* [5, 430]; *Марія тремтячою (може, там дивиться хто) рукою ставить свічку, швидко хреститься і розчервоніла вертається назад* [6, 26]; *Тут огонь, смерть, а воно з «сестрами» (теж, прости Господи, слово спогнали) розгул творить* [4, 249].

Іноді письменник повторює у вставленій конструкції деякі компоненти основного речення. Повторюване слово вирізняється експресивністю, підвищеною інтонаційністю, що створює особливий стилістичний ефект: *І чому ти того лобу за, отого старшого (знов старшого!) не випариш добре* [4, 15]; *І як їй, власне, нікому іншому, а їй, приписано історією бути визволителькою людства від страшної пошести забобонів, пережитків, отупіння, неуцтва, дикунства (так, так, дикунства, як хочете!)* [5, 39]; *А знаєш, Марусе (це перший раз «Марусе»). Відкладімо вже ту... (хотів сказати «трагікомедію», але запнувся) подію на вечір* [5, 239].

В аналізованих творах Самчука також є випадки введення у вставлену конструкцію прямої мови або внутрішнього мовлення персонажа з емоційно-виражальною семантикою, яка передає внутрішньо-психологічний стан персонажа або виконує індивідуалізаційно-характеристичну функцію: *А як візьмеш попругу, щоб протягнути котрого («Ого! Добре вам протягнути», – думає Володько) через пліч, то галасу на цілу околицю наробиш* [4, 15]; *Хведот, побачивши таке, кидає огонь і, забувши, що має гніватись, підходить і собі до верби... Володько ж втілена повага... Зійшов на обчовганій стовбур верби («і як він, халепа, не боїться»), присів навшпиньки і дивиться мовчки у вируючу воду* [4, 13]; *Чи дістануся я, каже... (ну, тут я розреготався!). Чи дістануся коли на рідне кладовище? (Так і ляпнув: «кладовище!»)* [5, 412].

Отже, вставні і вставлені конструкції є семантико-функціональним засобом, який надає творам діаспорного письменника Уласа Самчука унікальності й оригінальності. Вставні одиниці виражають у реченні суб'єктивну модальність, а вставлені привносять додаткове повідомлення до основного речення, тим самим розриваючи композиційно-синтаксичну послідовність побудови розповіді та надають їй двоплановості. Вставні і вставлені компоненти в реченні письменник виражає граматичними засобами різних рівнів: як морфології, так і синтаксису. Індивідуально-авторському стилю письменника притаманне поширення вставлених конструкцій вставними одиницями, повторами, введення прямої мови або внутрішнього мовлення персонажа, які семантично і функціонально збагачують його, увиразнюють та стилістично поглиблюють те, що залишилось ніби «за кадром».

Список використаних джерел

1. Бабайцева В.В. Синтаксис. Пунктуація: Учебное пособие для студ. / В.В. Бабайцева, Л.Ю. Максимов. – М. : Просвещение, 1981. – 271 с.
2. Марич С.М. Стилiстичний синтаксис української мови: Навчальний посiбник / С.М. Марич. – К. : ІСДО, 1993. – 72 с.
3. Мойсiєнко А.К. Структурно-семантична організація простого ускладненого речення: навчальний посiбник / А.А. Мойсiєнко. – К.: Видавничо-полiграфiчний центр «Київський унiверситет», 2006. – 167 с.
4. Самчук У.О. Волинь: Роман у трьох томах / У.О. Самчук. – Острог-Львiв: Вид-во НаУОА, «Сполом», 2005. – 632 с.

5. Самчук Улас. Кулак. Месники. Віднайдений рай: Роман, оповідання, новели / Улас Самчук. – Дрогобич, 2009. – 488 с.
6. Самчук Улас. Марія: Хроніка одного життя / У.О. Самчук. – Львів: Вид-во «Оріяна-Нова», 2004. – 176 с.
7. Самчук Улас. OST. Трилогія. Том 3. Втеча від себе / Улас Самчук. – Тернопіль, 2006. – 412 с.
8. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української літературної мови: Проблемні питання: [навч. посібник] / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища шк., 1994. – 670 с.
9. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник / К.Ф. Шульжук. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.

Анотація. У статті проаналізовано семантико-синтаксичні особливості функціонування вставних і вставлених компонентів у художньому мовленні Уласа Самчука.

Ключові слова: вставні члени речення, вставлені конструкції, модальні відношення, граматичні рівні.

Summary. One of means the modal relational expression speaking to the opinion expressed by him reflected in works of Ylas Samchuk by the parentheses and inserted components. The parentheses syntax constructions (words, word-combinations, sentences) are grammatical units of sentence, that is able to express subjective modality, certain informing and emotionality in relation to character of expression.

Ylas Samchuk uses the parentheses units or for pointing on it or heroes of relation of modal character (function of subjective modality), or for an additional remark to the opinion shown in a sentence.

The subject-modal relations in a sentence the writer expresses by the grammatical means of the different levels: morphology (by words, by the joining of noun with a preposition) and syntax (by a word-combination and sentence).

The basic function of the parentheses constructions is a transmission of additional information that enrich, specify, develop maintenance of expression, specifying on some details or new facts that were not envisaged in first moment of forming of idea, will help a reader better to grasp the meaning suggestion, relation of the author to the events represented in work, to specify a place and time of action, behavior, mimicry, gestures, intonation of hero and others like that.

For Ylas Samchuk's artistic style characteristic is that inserted there can be not only words, word-combinations and sentences, and even надфразна unity and whole text. The largest inserted constructions in the analysed works of Ylas Samchuk are presented by inserted sentences.

In analysable works of Ylas Samchuk meet the cases of introduction to the inserted construction of the parentheses units, repetitions, direct speech or internal language of personage.

Thus, the parentheses and inserted constructions, though break the linearity of syntactic structure of the sentence, but semantically and functionally enrich him, expresses and stylistically deepen that remained as though "off" frame.

Key words: the parentheses parts of the sentence, inserted constructions, modal relations, grammatical levels.

Отримано: 17.02.2015 р.

УДК 81'373

Антіпов О.С.

СКЛАД І СТРУКТУРА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ «ПАТРІОТ»

Після здобуття Україною незалежності стало відчутним поживлення української письменницької публіцистики. Гострі, наболілі проблеми бездуховності нації, шляхи відродження українства, проблема мовної ідентифікації – це провідні теми публіцистичних виступів українських письменників.

Сучасна письменницька публіцистика є ефективним інструментом осмислення соціального життя, оскільки «її тексти відзначаються специфічністю позиції автора, оригінальним підходом до бачення і подачі суспільно вагомих проблем, вибору матеріалу й здатністю впливати на читача. Письменницька публіцистика стає орієнтиром у процесі формування масовою аудиторією своєї позиції щодо соціального життя та джерелом, яке провокує роздуми про стан розвитку суспільства та визначення його перспектив» [24, 3].